

Nuccio Ordine

Η χρησιμότητα του άχρηστου (Εισαγωγή)

Μετάφραση: Ανταίος Χρυσστομίδης

"Και ο ρόλος της φιλοσοφίας είναι να αποκαλύπτει στους ανθρώπους τη χρησιμότητα του άχρηστου

ή, αν προτιμάμε, να τους διδάσκει να ξεχωρίζουν τις δύο σημασίες της λέξης χρησιμότητα".

Pierre Hadot, Exercices spirituels et philosophie antique

ΤΟ ΟΞΥΜΩΡΟ ΤΟΥ ΤΙΤΛΟΥ «Η χρησιμότητα τον άχρηστου» αξίζει μια αποσαφήνιση. Η παράδοση χρησιμότητα στην οποία αναφέρομαι δεν είναι αυτή στο όνομα της οποίας οι ουμανιστικές γνώσεις και, γενικότερα, όλες οι γνώσεις που δεν παράγουν κέρδος θεωρούνται άχρηστες. Σε μια πολύ πιο οικουμενική προοπτική θέλησα να βάλω στο επίκεντρο των στοχασμών μου την ιδέα της χρησιμότητας εκείνων των γνώσεων των οποίων η ουσιαστική αξία είναι παντελώς ελεύθερη από οποιονδήποτε ωφελιμιστικό στόχο. Υπάρχουν γνώσεις οι οποίες -ακριβώς λόγω της αφιλοκερδούς φύσης τους, πού είναι μακριά από κάθε εμπορικό και πρακτικό περιορισμό- μπορούν να παίξουν έναν βασικό ρόλο στην καλλιέργεια του πνεύματος και της πολιτισμικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θεωρώ χρήσιμο ό,τι μάς βοηθά να γίνουμε καλύτεροι.

Η λογική όμως του κέρδους ναρκοθετεί τις βάσεις των θεσμών (σχολεία, πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα, εργαστήρια, μουσεία, βιβλιοθήκες, αρχεία) και εκείνους τους κλάδους (ουμανιστικούς και επιστημονικούς) των οποίων η αξία θα έπρεπε να ταυτίζεται με αυτή καθαυτήν τη γνώση, ανεξάρτητα από το γεγονός αν παράγουν άμεσα κέρδη ή πρακτικά οφέλη. Βεβαίως πολύ συχνά τα μουσεία ή οι αρχαιολογικοί χώροι μπορούν να είναι και πηγές μεγάλων εσόδων. Όμως η ύπαρξή τους, αντίθετα από ό,τι μερικοί θα ήθελαν να μας κάνουν να πιστέψουμε, δεν μπορεί να καθορίζεται από την επιτυχία των εισπράξεων: η ζωή ενός μουσείου ή μιας αρχαιολογικής ανασκαφής, όπως επίσης αυτή ενός αρχείου ή μιας βιβλιοθήκης, είναι ένας θησαυρός που η κοινότητα οφείλει να συντηρεί με κάθε κόστος.

Ιδού λοιπόν γιατί δεν είναι αλήθεια ότι σε καιρούς οικονομικής κρίσης όλα επιτρέπονται. Έτσι όπως, για τους ίδιους λόγους, δεν είναι αλήθεια ότι οι ταλαντεύσεις των spread μπορούν να δικαιολογήσουν τη συστηματική καταστροφή κάθε πράγματος που θεωρείται άχρηστο με τον οδοστρωτήρα της ακαμψίας και της γραμμικής περικοπής των εξόδων. Τώρα πια η Ευρώπη μοιάζει με θέατρο στη σκηνή του οποίου εμφανίζονται καθημερινά κυρίως πιστωτές και οφειλέτες. Δεν υπάρχει πολιτική συγκέντρωση η συνάντηση κορυφής όπου η έμμονή των ισολογισμών να μην είναι το μοναδικό θέμα της ημερήσιας διάταξης. Σε έναν στρόβιλο που περιστρέφεται γύρω από τον εαυτό του, οι λογικές ανησυχίες για την αποπληρωμή των δανείων μεγεθύνονται σε τέτοιο σημείο ώστε να προκαλούν συνέπειες διαμετρικά αντίθετες από τις επιθυμητές. Το φάρμακο της σκληρής λιτότητας, όπως έχουν παρατηρήσει και πολλοί οικονομολόγοι, αντί να θεραπεύσει τον ασθενή, μοιραία τον αποδυναμώνει ακόμα περισσότερο. Χωρίς να αναρωτιούνται για ποιούς λόγους οι

επιχειρήσεις και τα κράτη χρεώνονται - η λιτότητα, περιέργως, δεν καταπολεμά τη διαφθορά αλλά αντίθετα διευρύνει τούς μυθικούς μισθούς πρώην πολιτικών, μάντζερ, τραπεζιτών και μεγαλοσυμβούλων! - οι πολλαπλοί σκηνοθέτες αυτής της ύφεσης ουδόλως ενοχλούνται από το γεγονός ότι εκείνοι που πληρώνουν κυρίως είναι η μεσαία τάξη και οι οικονομικά πιο αδύναμοι, εκατομμύρια αθώα ανθρώπινα όντα που χάνουν την αξιοπρέπεια τους.

Το θέμα δεν είναι να αγνοήσει κανείς ανοήτως τις ευθύνες των λογαριασμών που παραμένουν ανοιχτοί. Αλλά επίσης δεν είναι δυνατόν να μη λάβει υπόψη του τη συστηματική καταστροφή οποιασδήποτε μορφής ανθρωπισμού και αλληλεγγύης: οι τράπεζες και οι χρεώστες απαιτούν χωρίς οίκτο, όπως ο Σάυλοκ στον Έμπορο της Βενετίας, τις λίβρες ζωντανής σάρκας όποιου δεν μπορεί να αποπληρώσει το δάνειο. Έτσι, με σκληρότητα, πολλές επιχειρήσεις (που για δεκαετίες εκμεταλλεύτηκαν την ιδιωτικοποίηση των κερδών και την κοινωνικοποίηση των ζημιών) απολύουν τούς εργάτες, ενώ οι κυβερνήσεις περιορίζουν τις θέσεις εργασίας, την παιδεία, την κοινωνική μέριμνα για τους ανήμπορους και για τη δημόσια υγεία. Το «δικαίωμα να έχουμε δικαιώματα» -για να θυμηθούμε ένα σημαντικό δοκίμιο του Στέφανο Ροντοτά, του οποίου ο τίτλος αναφέρεται σε μια φράση της Χάννα Άρεντ- υποτάσσεται ντε φάκτο στην κυριαρχία της αγοράς, με τον κίνδυνο να διαγράφει σιγά σιγά οποιαδήποτε μορφή σεβασμού για το άτομο. Μεταμορφώνοντας τους ανθρώπους σε εμπόρευμα και σε χρήμα, ο αρρωστημένος αυτός οικονομικός μηχανισμός γέννησε ένα τέρας, χωρίς πατρίδα και οίκτο, που θα καταλήξει να αρνηθεί και στις μέλλουσες γενιές οποιαδήποτε μορφή ελπίδας.

Οι υποκριτικές προσπάθειες για να αποφευχθεί η έξοδος της Ελλάδας από την Ευρώπη -οι ίδιες όμως σκέψεις θα μπορούσαν να αφορούν την Ιταλία ή την Ισπανία- είναι αποτέλεσμα ενός κυνικού υπολογισμού (το αντίτιμο που πρέπει να πληρωθεί είναι μεγαλύτερο από εκείνο που προκαλεί η μη αποπληρωμή του ίδιου του χρέους) και όχι μιας αυθεντικής πολιτικής κουλτούρας που να βασίζεται στην ιδέα ότι μια Ευρώπη χωρίς την Ελλάδα θα ήταν αδιανόητη, διότι οι δυτικές γνώσεις έχουν τις μακρινές ρίζες τους στην ελληνική γλώσσα και στον ελληνικό πολιτισμό. Τα χρέη που οφείλονται στις τράπεζες και στο μεγάλο κεφάλαιο μπορούν να έχουν τη δύναμη να διαγράψουν με μια μονοκοντυλιά τα πιο σημαντικά χρέη που, στο διάβα των αιώνων, οφείλουμε σε όποιον μας χάρισε μια εξαιρετική κληρονομιά, καλλιτεχνική και λογοτεχνική, μουσική και φιλοσοφική, επιστημονική και αρχιτεκτονική;

Σε αυτό το απεχθές πλαίσιο, η χρησιμότητα των άχρηστων γνώσεων έρχεται σε ριζική αντίθεση με την κυρίαρχη χρησιμότητα η οποία, στο όνομα ενός αποκλειστικά οικονομικού συμφέροντος, προοδευτικά δολοφονεί τη μνήμη του παρελθόντος, τις ανθρωπιστικές επιστήμες, τις κλασικές γλώσσες, την παιδεία, την ελεύθερη έρευνα, τη φαντασία, την τέχνη, την κριτική σκέψη και τον πολιτιστικό ορίζοντα που θα έπρεπε να εμπνέει κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα. Στο σύμπαν του ωφελιμισμού ένα σφυρί αξίζει περισσότερο από μία μουσική συμφωνία, ένα μαχαίρι περισσότερο από ένα ποίημα, ένα γαλλικό κλειδί περισσότερο από έναν πίνακα: διότι είναι εύκολο να καταλάβει κανείς την αποτελεσματικότητα ενός εργαλείου ενώ είναι πολύ πιο δύσκολο να κατανοήσει σε τι μπορούν να χρησιμεύσουν η μουσική, η λογοτεχνία ή η τέχνη.

Ήδη ο Ρουσσώ είχε παρατηρήσει ότι οι «αρχαίοι πολιτικοί μιλούσαν αδιάκοπα για ήθη και αρετή οι δικοί μας μιλούν μόνο για εμπόριο και χρήμα» (Jean-Jacques Rousseau, Λόγος περί επιστημών και τεχνών, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2012, Β', σ. 54). Πράγματι, ό,τι δεν παράγει κέρδος θεωρείται μια περιττή πολυτέλεια, ένα επικίνδυνο εμπόδιο. «Ό,τι δεν είναι χρήσιμο είναι περιφρονητέο» παρατηρεί ο Ντιντερό, διότι «ο χρόνος είναι πολύ πολύτιμος για να τον χάνουμε σε άσκοπες θεωρίες». Αρκεί να ξαναδιαβάσει κανείς τούς έξοχους στίχους του Σαρλ Μπωντλαίρ για να κατανοήσουμε την αμηχανία του ποιητή-άλμπατρος, γιγάντιου κυρίαρχου των ουρανών που, μόλις κατεβαίνει ανάμεσα στους ανθρώπους, γίνεται αντικείμενο κοροϊδίας από ένα κοινό το οποίο έλκύεται από εντελώς διαφορετικά ενδιαφέροντα [«Πώς κείται έτσι ο φτερωτός ταξιδευτής δειλός! / Τ' ωραίο πουλί τι κωμικό κι αδέξιο πού απομένει! / Ένας τους με την πίπα του το ράμφος του χτυπά κι άλλος, / χωλαίνοντας, το πώς πετούσε παρασταίνει (μτφρ. Αλέξανδρος Μπάρας)]. Και με αρκετά ειρωνική απόγνωση ο Φλωμπέρ στο «Λεξικό των κοινών τόπων» ορίζει την ποίηση «εντελώς άχρηστη» διότι είναι πλέον «εκτός μόδας» και τον ποιητή ως «συνώνυμο του ηλίθιου» και του «ονειροπόλου». Μοιάζει σαν να μην έπαιξε κανένα ρόλο το εξάισιο φινάλε ενός ποιήματος του Χάιλντερλιν στο οποίο υπενθυμίζεται ο θεμελιώδης ρόλος του ποιητή: «Όμως αυτό που μένει, είναι δωρεά των ποιητών» (Friedrich Holderlin, Ελεγείες, ύμνοι και άλλα ποιήματα, μτφρ. Στέλλα Νικολούδη, Εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1996, σ. 177).

Οι σελίδες που ακολουθούν δεν έχουν καμιά φιλοδοξία να δώσουν ένα οργανικό κείμενο. Καθρεφτίζουν την αποσπασματικότητα που τις ενέπνευσε. Γι' αυτό και ο υπότιτλος -«Μανιφέστο»- θα μπορούσε να φανεί δυσανάλογος και φιλόδοξος αν δεν δικαιολογούσε το αγωνιστικό πνεύμα που σταθερά διατρέχει αυτή τη δουλειά μου. Θέλησα μονάχα να μαζέψω, στο εσωτερικό ενός ανοιχτού κοντέινερ τσιτάτα και σκέψεις που συνέλεξα κατά τη διάρκεια πολλών χρόνων διδασκαλίας και έρευνας. Και το έκανα με απόλυτη ελευθερία, χωρίς κανέναν περιορισμό και με τη συνείδηση ότι έχω απλώς σκιαγραφήσει ένα ανολοκλήρωτο και ατελές πορτραίτο. Και όπως συχνά συμβαίνει στα απανθίσματα και στις ανθολογίες, οι απουσίες είναι τελικά πιο ενδεικτικές από τις παρουσίες. Έχοντας πλήρη επίγνωση αυτών των ορίων, χώρισα το δοκίμιό μου σε τρία μέρη: το πρώτο αφιερωμένο στο θέμα της χρήσιμης αχρηστίας της λογοτεχνίας' το δεύτερο αφιερωμένο στις καταστροφικές συνέπειες που παρήγαγε η λογική του κέρδους στο χώρο της διδασκαλίας, της έρευνας και γενικότερα των πολιτιστικών δραστηριοτήτων' στο τρίτο μέρος, χρησιμοποιώντας μερικά ξεχωριστά παραδείγματα, ξαναδιάβασα ορισμένους κλασικούς οι οποίοι, στο διάβα των αιώνων, αναφέρθηκαν στην απατηλή δύναμη της ιδιοκτησίας και στις ολέθριες συνέπειές της στην *diginitas hominis*, στον έρωτα και στην αλήθεια.

Σκέφτηκα να συνοδεύσω τις σύντομες αυτές σκέψεις μου με ένα εξαιρετικό (και δυστυχώς ελάχιστα γνωστό) δοκίμιο του Άμπραμ Φλέξνερ, του 1937, το οποίο επανακυκλοφόρησε το 1939 με νέες προσθήκες και το οποίο μεταφράζεται για πρώτη φορά στα ιταλικά και στα ελληνικά. Από τους ιδρυτές με τη μεγαλύτερη επιρροή του Institute for Advanced Study του Πρίνστον -που δημιουργήθηκε με τον σκοπό να προτείνει μια αναζήτηση ελεύθερη από κάθε ωφελμιστική δέσμευση που θα εμπνέεται αποκλειστικά από την *curiositas* των πιο λαμπρών μελών της, μεταξύ των οποίων θα ήθελα να αναφέρω τον Άλμπερτ Αϊνστάιν και τον Τζούλιους Ρόμπερτ Οππενχάιμερ- αυτός ο περίφημος Αμερικανός επιστήμονας-παιδαγωγός μας παρουσιάζει ένα γοητευτικό αφήγημα της ιστορίας μερικών μεγάλων ανακαλύψεων για να δείξει πως κάποιες θεωρητικές επιστημονικές έρευνες που θεωρήθηκαν άχρηστες επειδή δεν είχαν οποιονδήποτε πρακτικό στόχο, ευνόησαν αναπάντεχα διάφορες εφαρμογές, από τις τηλεπικοινωνίες ως τον ηλεκτρισμό, οι οποίες στη συνέχεια αποδείχθηκαν θεμελιώδεις για την ανθρωπότητα.

Η οπτική γωνία του Φλέξνερ μου φάνηκε ιδιαίτερα αποτελεσματική για την αποφυγή

οποιασδήποτε παρεξήγησης: Η δημιουργία αντιπαράθεσης μεταξύ ουμανιστικών και επιστημονικών γνώσεων –όπως συνέβη αρκετές φορές ξεκινώντας από τη δεκαετία του '50, μετά το περίφημο δοκίμιο του Τσαρλς Πέρσυ Σνόου- αναπότρεπτα θα ωθούσε τη συζήτηση στην κινούμενη άμμο μιας στείρας πολεμικής. Και, κυρίως, θα επιβεβαίωνε μια απόλυτη αδιαφορία για την αναγκαία ενότητα των γνώσεων –γι' αυτή την αναγκαία nouvelle alliance, για την οποία έγραψε πεφωτισμένες σελίδες ο βραβευμένος με Νόμπελ Ιλυά Πριγκόζιν- που δυστυχώς σήμερα απειλείται όλο και περισσότερο από τον κατακερματισμό και την υπερεξειδίκευση της παιδείας. Ο Φλέξνερ δείχνει καθαρά ότι η επιστήμη έχει πολλά να μας διδάξει για τη χρησιμότητα του άχρηστου. Και ότι, μαζί με τους ουμανιστές, οι επιστήμονες έπαιξαν και εξακολουθούν να παίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο στη μάχη εναντίον της δικτατορίας του κέρδους, για να υπερασπιστούν την ελευθερία και το φιλοκερδές της γνώσης και της έρευνας.

Άλλωστε, η συνείδηση της διαφοράς ανάμεσα σε μια καθαρά θεωρητική και αφιλοκερδή επιστήμη και μια εφαρμοσμένη επιστήμη ήταν πλατιά διαδεδομένη στους αρχαίους, όπως δείχνουν οι στοχασμοί του Αριστοτέλη και μερικά ανέκδοτα που αποδίδονται σε μεγάλους επιστήμονες της βαρύτητας, έναν Ευκλείδη και έναν Αρχιμήδη.

Πρόκειται για θέματα γοητευτικά που όμως θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν πολύ μακριά. Αυτό που τώρα με ενδιαφέρει είναι να υπογραμμίσω τη ζωτική σημασία εκείνων των αξιών που δεν μπο-ρούν να ζυγιστούν και να μετρηθούν με όργανα ρυθ-μισμένα για να αξιολογήσουν την ποσότητα και όχι την ποιότητα. Και, ταυτόχρονα, να διεκδικήσω τον βασικό χαρακτήρα εκείνων των επενδύσεων που παράγουν όχι άμεσες και, κυρίως, όχι μετατρεπόμενες σε χρήμα απολαβές.

Η γνώση γίνεται από μόνη της εμπόδιο στην παντοδυναμία του χρήματος και του ωφελιμισμού. Είναι αλήθεια, όλα μπορούν να αγοραστούν. Από τούς βουλευτές ως τους δικαστές, από την εξουσία ως την επιτυχία: το καθετί έχει την τιμή του. Όχι όμως η γνώση:

η τιμή που πρέπει να πληρώσει κανείς είναι εντελώς άλλου είδους. Ούτε μια λευκή επιταγή μπορεί να μας κάνει να αποκτήσουμε μη-χανιστικά αυτό που είναι αποκλειστικά φρούτο μιας ατομικής προσπάθειας και ενός ανεξάντλητου πά-θους. Κανείς δεν μπορεί να διανύσει αντί για μας την κουραστική διαδρομή που μας επιτρέπει να μα-θαίνουμε. Χωρίς μια μεγάλη εσωτερική δύναμη, ακόμα και το πολυτιμότερο πτυχίο, άμα είναι αγο-ρασμένο με χρήματα, δεν προσφέρει πραγματική γνώση και δεν ευνοεί καμιά αυθεντική μεταμόρφω-ση του πνεύματος.

Ήδη ο Σωκράτης το είχε εξηγήσει στον Αγάθωνα όταν στο Συμπόσιο αμφισβητούσε την ιδέα ότι η γνώση μπορεί να μεταδοθεί μηχανιστικά από ένα ανθρώπινο ον σε ένα άλλο όπως το νερό που κυλάει διαμέσου μιας μάλλινης κλωστής από ένα δοχείο σε ένα άλλο: «Καλά θα ήταν, Αγάθων, να ήταν η σοφία έτσι ώστε να μεταγγίζεται μεταξύ μας από το περισσότερο γεμάτον εις το περισσότερο αδειανόν, όταν έγγιζη ο ένας τον άλλον, όπως το νερόν εις τα ποτήρια που μεταγγίζεται με την κλωστήν από γεμισμένον εις το αδειανόν» (Πλάτωνος Συμπόσιον, μτφρ. Ι. Συκουτρή, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1976, 175 d, σ. 17).

Δεν είναι όμως μόνο αυτό. Η γνώση μπορεί να προκαλέσει ακόμα μια φορά τους νόμους της αγοράς. Εγώ μπορώ να μοιραστώ με άλλους τις γνώσεις μου χωρίς να γίνω φτωχότερος. Μπορώ να σε έναν μαθητή τη θεωρία της σχετικότητας ή να διαβάσω μαζί του μια σελίδα του Μονταίνιου δίνοντας ζωή σε μια θαυματουργή ενάρετη διεργασία στην οποία γίνονται πλουσιότεροι και αυτός που προσφέρει και αυτός που αποδέχεται.

Βεβαίως δεν είναι εύκολο να καταλάβει κανείς σε αυτόν τον κόσμο μας, που κυριαρχείται από τον Homo economicus, τη χρησιμότητα του άχρηστου και, κυρίως, τη μη χρησιμότητα του χρήσιμου (πόσα μη αναγκαία καταναλωτικά αγαθά μας πουλάνε ως απαραίτητα;). Προκαλεί θλίψη να βλέπει κανείς τους ανθρώπους, ανυποψίαστους για την αυξανόμενη απερίημωση που πνίγει το πνεύμα, να αφιερώνουν τη ζωή τους στο να συγκεντρώνουν

χρήματα και εξουσία. Προκαλεί θλίψη να βλέπει κανείς να θριαμβεύουν στις τηλεοράσεις και στα μήντια νέες απεικονίσεις της επιτυχίας, ενσαρκωμένες στον επιχειρηματία που κατορθώνει να στήσει μια αυτοκρατορία κλέβοντας ή στον πολιτικό που ταπεινώνει το Κοινοβούλιο βάζοντας το να ψηφίσει νόμους *ad personam*. Προκαλεί θλίψη να βλέπει κανείς άντρες και γυναίκες σε μια τρελή κούρσα για την κατάκτηση της Γης της Επαγγελίας του κέρδους, ενώ όλα όσα τους περιτριγυρίζουν -η φύση, τα αντικείμενα, τα άλλα ανθρώπινα όντα- ουδόλως τούς ενδιαφέρουν. Το στραμμένο στο στόχο βλέμμα δεν επιτρέπει πλέον να δει τη χαρά των μικρών καθημερινών κινήσεων και να ανακαλύψει την ομορφιά που πάλλεται στις ζωές μας: σε ένα δειλινό, σε έναν έναστρο ουρανό, στην τρυφερότητα ενός φιλιού, σε ένα λουλούδι που ανοίγει, σε μια πεταλούδα που πετάει, στο χαμόγελο ενός μικρού παιδιού. Διότι συχνά ή μεγαλοσύνη υπάρχει στα πιο απλά πράγματα.

«Αν δεν καταλάβουμε τη χρησιμότητα του άχρηστου, δεν θα καταλάβουμε την τέχνη» είχε παρατηρήσει σωστά ο Ευγένιος Ιονέσκο. Και όχι τυχαία, πολλά χρόνια πριν, ο Κακούζο Οκακούρα, περιγράφοντας το τελετουργικό του τσαγιού, είχε εντοπίσει την ευχαρίστηση να προσφέρει κανείς στην αγαπημένη του ένα λουλούδι τη συγκεκριμένη στιγμή κατά την οποία το ανθρώπινο είδος είχε ξεπεράσει τα ζώα : «Όταν διαισθάνθηκε τη χρήση που μπορούσε να κάνει του άχρηστου -εξηγεί ο Ιάπωνας συγγραφέας στο έργο του Το ζεν και η τελετουργία του τσαγιού- ο άνθρωπος πραγματοποίησε την είσοδό του στο βασίλειο της τέχνης». Με μια μόνο κίνηση μια διπλή πολυτέλεια: το λουλούδι (το αντικείμενο) και η πράξη της προσφοράς (η κίνηση) εκφράζουν αμφότερα το άχρηστο, αμφισβητώντας το αναγκαίο και το κέρδος.

(...)

Μέχρι και ο Τζων Μέυναρντ Κέυνς, πατέρας της μακροοικονομίας, αποκάλυψε σε μια διάλεξη του 1928 ότι «οι θεοί» πάνω στους οποίους βασίζεται η οικονομική ζωή είναι αναπόφευκτα πνεύματα του κακού. Ενός *αναγκαίου* κακού που για «τουλάχιστον έναν

ακόμα αιώνα» θα μας αναγκάζει να «υποκρινόμαστε με τον εαυτό μας ότι το καλό είναι κακό και το κακό καλό -διότι το κακό είναι χρήσιμο και το καλό όχι». Η ανθρωπότητα, με άλλα λόγια θα πρέπει να συνεχίσει (μέχρι το 2028!) να θεωρεί την τσιγκουνιά, την τοκογλυφία και την απληστία αναγκαία βίτσια, ικανά να μας «οδηγήσουν πέρα από το τούνελ της οικονομικής ανάγκης, για να δούμε το φως. Και μόνο τότε, όταν θα έχει κατακτηθεί μια γενική ευζωία, τα εγγόνια -ο τίτλος της διάλεξης, Οικονομικές δυνατότητες για τα εγγόνια μας είναι ιδιαίτερα εύγλωττος- θα καταλάβουν επιτέλους ότι το καλό είναι πάντα καλύτερο από το χρήσιμο:

"Στο σημείο αυτό σκέφτομαι ότι είμαστε ελεύθεροι να ανακτήσουμε μερικές πιο σταθερές θρησκευτικές αρχές και αξίες, και να ξαναρχίσουμε να θεωρούμε ότι η τσιγκουνιά είναι ένα βίτσιο, η τοκογλυφία μια απωθητική συμπεριφορά, και ότι η απληστία προκαλεί απέχθεια· πως όποιος δεν σκέφτεται μόνο το μέλλον περπατά πιο άνετα στο μονοπάτι της αρετής και της σοφίας. Πρέπει να βάλουμε πάλι τους στόχους μπροστά από τα μέσα και να προτάξουμε το καλό στο χρήσιμο. Πρέπει να τιμήσουμε όποιον μπορεί να μας διδάξει να ζούμε καλύτερα την ώρα και τη μέρα, εκείνα τα αξιαγάπητα πρόσωπα που είναι ικανά να εκτιμήσουν τα πράγματα μέχρι τέλους, οι λευκοί κρίνοι του κάμπου που δεν εργάζονται και δεν κλώθουν".

Παρότι η προφητεία του Κένυς δεν επαληθεύτηκε - η κυρίαρχη οικονομία, δυστυχώς, επιμένει ακόμα σήμερα να κοιτάζει μόνο την παραγωγή και την κατανάλωση περιφρονώντας όλα όσα δεν λειτουργούν στην ωφελιμιστική λογική της αγοράς, και επομένως συνεχίζοντας να θυσιάζει τις «τέχνες της χαράς» στο κέρδος - για μας παραμένει πολύτιμη για την ειλικρινή της πίστη: η αυθεντική ουσία της ζωής ταυτίζεται με το καλό (με ό,τι οι εμπορικές δημοκρατίες θεωρούσαν πάντα άχρηστο) και το χρήσιμο.

Μια δεκαριά χρόνια αργότερα, από μια πολύ διαφορετική οπτική γωνία και ο Ζώρζ Μπατάιγ αναρωτήθηκε, στο έργο «Το όριο του χρήσιμου», γύρω από την ανάγκη να σκεφτούμε μια

οικονομία ανοικτή σε μη ωφελιμιστικές διαστάσεις. Σε αντίθεση προς τον Κέυνς, ο Γάλλος φιλόσοφος δεν είχε ψευδαισθήσεις για τους υποτιθέμενους εγγενείς σκοπούς των ωφελιμιστικών διεργασιών, διότι «ο καπιταλισμός σαφώς δεν έχει καμιά ανησυχία να βελτιώσει την ανθρώπινη συνθήκη». Μονάχα φαινομενικά μοιάζει να έχει ως στόχο τη βελτίωση του επιπέδου ζωής», αφού πρόκειται για μια «απατηλή προοπτική». Πράγματι, «ή σύγχρονη βιομηχανική παραγωγή ανυψώνει το μέσο επίπεδο χωρίς να μειώνει την ανισότητα μεταξύ των τάξεων και, σε τελευταία ανάλυση, θεραπεύει μονάχα τυχαία την κοινωνική δυσφορία». Στο πλαίσιο αυτό, μονάχα το *επιπλέον* -όταν δεν χρησιμοποιείται «σε συνάρτηση με την παραγωγικότητα»- μπορεί να συνδεθεί «με τις μεγαλύτερες επιτυχίες της τέχνης, της ποίησης, με την πλήρη θαλερότητα της ανθρώπινης ζωής». Χωρίς αυτή την *περιττή* ενέργεια, την τόσο μακρινή από τη συσσώρευση και την αύξηση του πλούτου, θα ήταν αδύνατο να ελευθερώσουμε τη ζωή «από τις δουλικές θεωρήσεις που κυριαρχούν σε έναν κόσμο αφιερωμένο αποκλειστικά στην ανάπτυξη της παραγωγής».

Κι όμως ο Τζωρτζ Στάινερ, μέγας υπερασπιστής των κλασικών και ουμανιστικών αξιών «πού ευνοούν τη νοητική ζωή», μας θυμίζει ότι, ταυτόχρονα, με δραματικό τρόπο, «η άλλη κουλτούρα και η πεφωτισμένη ορθότητα δεν μπόρεσαν να είναι ένα αποτελεσματικό φράγμα στη βαρβαρότητα του ολοκληρωτισμού». Πολλές φορές, δυστυχώς, είδαμε στοχαστές και καλλιτέχνες να εμφανίζονται αδιάφοροι μπροστά σε απάνθρωπα μέτρα, ή και ηθικά συνένοχοι δικτατόρων και καθεστώτων που τα επέλεξαν. Είναι αλήθεια. Αυτό το σοβαρό πρόβλημα που θέτει ο Στάινερ μου φέρνει στο νου τον θαυμάσιο διάλογο μεταξύ Μάρκο Πόλο και Κουμπλάι Χάν που κλείνει τις ["Αόρατες πόλεις" του Ιταλο Καλβίνο](#). Πιεσμένος από τις ανησυχίες του μονάρχη, ο ακούραστος ταξιδιώτης μας προσφέρει μια δραματική τοιχογραφία της κόλασης που μας περιβάλλει:

«Η κόλαση των ζωντανών δεν είναι κάτι πού αφορά το μέλλον' αν υπάρχει μια κόλαση, είναι αυτή που υπάρχει ήδη εδώ, η κόλαση που κατοικούμε καθημερινά, που διαμορφώνουμε με τη συμβίωσή μας. Δύο τρόποι υπάρχουν για να μην υποφέρουμε. Ο πρώτος είναι για πολλούς εύκολος: να αποδεχτούν την κόλαση και να γίνουν τμήμα της μέχρι να καταλήξουν να μην τη βλέπουν πια. Ο δεύτερος είναι επικίνδυνος και απαιτεί συνεχή προσοχή και διάθεση για μάθηση: να προσπαθήσουμε και να μάθουμε να αναγνωρίζουμε ποιος και τι, μέσα στην κόλαση, δεν είναι κόλαση, και να του δώσουμε διάρκεια, να του δώσουμε χώρο » (Italo Calvino, *Οι αόρατες πόλεις*, μτφρ. Ανταίου Χρυσοστομιδη, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σ.

198).

Τι όμως μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε, μέσα στην κόλαση, αυτό που δεν είναι κόλαση; Είναι δύσκολο να απαντήσει κανείς με απόλυτο τρόπο σε αυτό το ερώτημα. Ο ίδιος ο Καλβίνο στο δοκίμιό του «Γιατί να διαβάζουμε τους κλασικούς», παρότι αναγνωρίζει ότι «οι κλασικοί μας είναι χρήσιμοι για να καταλάβουμε ποιοί είμαστε και που έχουμε φτάσει » (Italo Calvino, Γιατί να διαβάζουμε τους κλασικούς, μτφρ. Ανταίου Χρυσοστομίδη, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 23), μας εφιστά την προσοχή να μη σκεφτούμε ότι πρέπει να διαβάσουμε τους κλασικούς επειδή οι κλασικοί «χρησιμεύουν» σε κάτι. Διότι, την ίδια στιγμή, ο Καλβίνο υποστηρίζει ότι «να διαβάζουμε τους κλασικούς είναι καλύτερο από το να μην τους διαβάζουμε » (σ. 23).

«Η κουλτούρα, όπως ο έρωτας - παρατηρεί πολύ σωστά ο Ρόμπ Ρίμεν - δεν έχει τη δύναμη να εξαναγκάζει. Δεν προσφέρει εγγυήσεις. Παρ' όλα αυτά, η κουλτούρα και η ελεύθερη διαπαιδαγώγηση μας προσφέρουν τη μοναδική πιθανότητα να κατακτήσουμε και να υπερασπιστούμε την ανθρώπινη αξιοπρέπειά μας». Ιδού γιατί πιστεύω ότι, σε κάθε περίπτωση, είναι καλύτερο να συνεχίζουμε να αγωνιζόμαστε με τη σκέψη ότι οι κλασικοί και η διδασκαλία τους, ότι η καλλιέργεια του περιττού και αυτού που δεν παράγει κέρδος, μπορούν να μας βοηθήσουν να αντισταθούμε, να κρατήσουμε ζωντανή την ελπίδα, να διακρίνουμε εκείνη την ακτίνα φωτός που μας επιτρέπει να διατρέξουμε μια αξιοπρεπή πορεία.

Παρ' όλα αυτά, ανάμεσα σε τόσες αβεβαιότητες, ένα πράγμα είναι σίγουρο: αν αφήσουμε να πεθάνει οτιδήποτε το αφιλοκερδές, αν εγκαταλείψουμε τη δημιουργό δύναμη του άχρηστου, αν ακούμε αποκλειστικά το θανατερό τραγούδι των σειρήνων που μας ωθεί να κυνηγούμε το κέρδος, θα είμαστε σε θέση να παράγουμε μονάχα μια άρρωστη και χωρίς μνήμη συλλογικότητα, η οποία θα καταλήξει να χάσει την έννοια του εαυτού της και της ζωής. Και τότε, όταν η απερίημωση του πνεύματος θα μας έχει πλέον εξαντλήσει, θα είναι πραγματικά

δύσκολο να φανταστούμε ότι ο ανόητος homo sapiens θα μπορέσει ακόμα να παίξει έναν ρόλο για να κάνει πιο ανθρώπινη την ανθρωπότητα...

Nuccio Ordine, Η χρησιμότητα του άχρηστου, Μτφ. Ανταίος Χρυσσοστομίδης, [Εκδόσεις Άγρα](#), Αθήνα 2016, σ. 9-21 & 29-34